

Філоненко С.О.,
кандидат філологічних наук,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

“МОЖЕ, ЗВЕДЕМО ВСЮ БІОЛОГІЮ ДО МЕТЕЛИКІВ?” ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ОБ’ЄКТА НАУКОВИХ СТУДІЙ

Масова література є невід’ємною складовою літературного процесу ХХ століття. Її оцінювання виявляє двоїсту природу феномена: з одного боку, вона є популярною, “успішною”, найбільш бажаною читачами; з іншого – масову літературу таврують як маргінальну, низьку, неякісну, далеку від творчості і ближчу до індустрії [12, 15]. Високочолі критики презирливо іменують її твори тривіальними, банальними, дешевими, бульварними, а також “кітчем”, “трешем” (сміттям), “макулатурою”, “мотлохом”, словесним “фаст-фудом” або “жуйкою”. Тривалий час філологія погордливо оминала цей тип письменства. Об’єктивному дослідженню масової літератури заважало негативне ставлення до неї з боку прихильників “серйозного” мистецтва. Історія красного письменства розумілася як історія Серйозної, Високої, Елітарної, Класичної літератури. Лише кілька десятиліть тому масова література стала об’єктом пильної уваги вчених, які прагнули з’ясувати її сутність, закономірності розвитку, механізми функціонування, співвідношення з “високим” письменством, місце в загальній системі маскульту.

Марія Литовська виділила три головні напрями в інтерпретації масової літератури, які розвинулися в західній філології і мистецтвознавстві протягом ХХ століття: “обвинувачувальний”, “фаталістичний” та “виправдовуючий” [5, 30].

Перший напрям виходить із чіткої ієрархії в літературі, де масовому письменству відведена роль “низу”. Розглянута з погляду “високої”, масова література виглядає неповноцінною й навіть шкідливою, характеризується як псевдомистецтво, кітч. Часом масова література навіть демонізується, її звинувачують у маніпулюванні свідомістю з метою нав’язати споживацькі цінності. Другий, фаталістичний, напрям стверджує неунікненність масової літератури через бурхливий розвиток новітніх комунікаційних технологій, нових способів поширення мистецтва. Однак масова культура й література не свідчать про смерть мистецтва. Представники третього напрямку вважають, що поширення масової культури й літератури зумовлено тим, що вони відповідають справжнім потребам сучасної людини, здатні виконувати терапевтичну та соціалізуючу функції. Вони не бачать принципової різниці між “високим” і “масовим”, вважаючи таку ієрархію конвенційною [5, 30].

Обвинувачувальний підхід настільки вкорінився у свідомості науковців, що масова література начебто перебувала під негласним табу для них. На думку Марії Литовської, “...бажання усвідомлювати себе культурною людиною робило неможливим зізнання в пристрасті до читання масової літератури” [5, 22]. Пітер Свірські (Peter Swirski) іронізує з приводу так званого синдрому “розщеплення особистості” в літературознавців: він полягає в тому, що вчений водночас проголошує анафему масовій літературі, але потай захоплюється її читанням [15].

Автори підручника “Література і суспільство” називають дві лінії “дискредитації” масової літератури: її звинувачували у “художній низькопробності й шаблонності, псуванні читацького смаку”, “дорікали розважальністю, відсутністю серйозних проблем, прагненням затуманити

свідомість читача і всього-навсього потішити його” [1]. Майкл Шадсон і Чандра Мукерджи (Michael Schudson, Chandra Mukerji) говорять про критику популярної культури як “правими”, так і “лівими” теоретиками: “Чи то любовні романи, якими у XVIII столітті зачитувалося багато жінок, чи масові газети кінця XIX століття, які були особливо популярні серед робітників, чи дешеві кінотеатри, які на початку нинішнього століття користувалися у США великим успіхом в іммігрантів, чи комікси 1940-х і 1960-х років – захисники елітарної культури у всьому вбачали серйозну загрозу високій культурі як хранительці “істинних” стандартів освіти й соціалізації. Нові форми масової культури звинувачувалися в численних гріхах: вони, мовляв, апелюють до почуттів, а не до розуму; демонструють і тим самим заохочують злочинність і сексуальну розбещеність; легко засвоюються неосвіченими чи погано освіченими людьми і не вимагають від останніх жодних інтелектуальних зусиль” [7].

Розвитку досліджень масової літератури посприяла дискусія про неї, розпочата в 1920-30-ті роки, що увійшла в історію зарубіжної гуманітаристики під назвою “mass culture debate”. Самі ці десятиріччя стали “значущими поворотними пунктами у вивченні та оцінюванні популярної культури” [13, 3]. Порядок денний дебатів сформувався, на думку Домініка Стрінаті (Dominic Strinati), завдяки таким чинникам, як винайдення кіно й радіо, масове продукування та споживання культури, піднесення фашизму та визрівання ліберальних демократій у певних західних суспільствах [13, 3]. Протягом тривалої дискусії нагромадився досить усталений набір аргументів pro et contra, якими дотепер оперують учені та критики.

Пітер Свірські в статті “Популярна і висока література: компаративний погляд” 1999 року піддав критичному аналізу міфи про масову літературу. Він змальовує образ письменника, який потягує коктейль на вершечку своєї Вежі зі слонової кістки і міркує про те, що “Роман Помер”, що “Люди Більше Не Читають Книжок”, що “Книжки у М’якій Обкладинці – це Нові Кумири Публіки», що «Захоплюватися Читвом Шкідливо» і що “Ми Можемо Ігнорувати Масову Літературу” [15]. Із цих міркувань випливає дві тези:

“Популярна Література = Погана Література (якби вона була гарною, то не була б популярною, у першу чергу) і

Популярна Література = Жанрова Література (це означає, що вона спрощена, схематична й повторювана...)” [15].

Пітер Свірські узагальнює критичні закиди масовій літератури, згрупувавши їх у чотири пункти:

1. Негативний характер процесу створення популярної літератури.
2. Негативний вплив, який вона справляє на високу літературну культуру.
3. Її негативний вплив на публіку (читачів).
4. Її негативний вплив на суспільство в цілому [15].

Дослідник послідовно спростовує ці поширені міфи й упередження. За словами Анни Таранової, “...проаналізувавши основні міфи щодо масової літератури, Пітер Свірський доходить висновків, що більшість із них – безпідставні й продукуються критикою за інерцією, із позицій переваги високої літератури над масовою” [9, 53].

Учений зауважує, що наука, яка залишає 97 % свого предмету, за межею дослідження, є «методологічно підозрілою», і проводить іронічні аналогії: “Хімік, який стверджує, що хімія мусить зосередитися на вивченні лише одного елементу, навіть такого цінного, як золото, насправді не вартий свого NaCl. Ботанік, який ототожнив усю флору із ретельно виплеканою клумбою гібіскусу та ігнорує “листя трави”, що зусібіч оточує його, не зможе оприлюднити

плоди своєї праці в жодному авторитетному науковому часописі” [15]. Подібне міркування зустрічаємо в статті російського вченого Лева Гудкова: “Погодьтеся – все ж таки це дивна наука про літературу, якій не цікаво, яку не хвилюють 97 % літературного потоку, те, що називають “літературою” і що читає переважна більшість людей. **Може, зведемо всю біологію до метеликів?** Сучасні форми літератури (як і культури в цілому) залишаються поза увагою й розумінням філологів...” (виділено нами. – С.Ф.) [2].

Отож, унаслідок виведення масової літератури за межі наукових студій відбулося “звуження репертуару текстів, що вивчалися, рамок літературного процесу” [5, 22-23]. Масова література вважалася “нелегітимним” об’єктом літературознавчих студій. І тому спорадичні розвідки з цієї теми, за словами Іллі Саморукова, “починалися з викладення причин, з яких цей тип словесності також може бути об’єктом наукового аналізу” [8]. Звідси – перехід до апології масової літератури замість її об’єктивного розгляду.

Своєрідним підходом до проблеми масової літератури й культури відзначалося так зване “радянське літературознавство”. Розгляд феноменів масового в мистецтві провадився на матеріалі “буржуазної” культури і був складовою суспільно-ідеологічної критики капіталістичної системи. Як твердить Нінель Литвиненко, “Буржуазне” мислилося не як змінна, а як сутнісна ознака масової культури” [4, 7].

У середині ХХ століття ситуація поступово змінюється. Масова література опиняється в полі зору багатьох галузей науки – соціологів, психологів, культурологів і, зрештою, філологів. У науці утверджується нове ставлення до проблеми ієрархії в культурі, з’являються, за словами Олексія Захарова, “нові принципи підходу до вивчення широкого класу культурних явищ, коли спрощене площинне бачення ієрархії “високих” і “низьких” жанрів змінюється більш диференційованою, багатовимірною картиною реальності; коли ясно розуміється, що протилежності “верху” і “низу” в культурі не є абсолютними, але історично зумовлені, і головна увага звертається на пошук генетичних та інтертекстуальних зв’язків зовні різнорідних форм, на виявлення прихованої за культурним “вбранням” базової соціальної і політичної стратифікації” [3].

Поступово “елітаристський підхід” змінився на “плюралістичний” [4, 37]. Марія Черняк стверджує: “Доба релятивізму передбачає множинність рівноправних підходів до дійсності. У зв’язку з цим звернення до проблем масової літератури стає особливо актуальним і необхідним” [19, 5].

Цей методологічний поворот розглянуто у відомій статті Чандри Мукерджі та Майкла Шадсона “Новий погляд на поп-культуру”. Автори говорять про стрімкий розвиток досліджень останньої: “Почавшись в річищі академічної науки, вони перетворилися на широку інтелектуальну річку, до якої впадають потоки з різних дисциплін. Антропологи, історики, соціологи й літературознавці кинули виклик провідним положенням у спеціальних галузях знання, привертаючи увагу до поп-культури в характерних для неї формах” [7].

На думку Чандри Мукерджі й Майкла Шадсона, поширилося розуміння спільності двох типів культури як двох форм суспільної практики. Акцент тепер робиться не на їх протиставленні, але на взаємодії. Сам розподіл на високе й низьке було піддано сумніву як скоріше політичний, аніж культурний чи естетичний. Дослідники скритикували посилену увагу лише до ексклюзивного в культурі, що призводило до обмеженого її розуміння. Новий підхід передбачає значущість повсякденного, ординарного, звичайного, яке “сприймається як законний об’єкт теоретичного інтересу” [7].

Оглядаючи зміни в багатьох наукових царинах, автори статті наголошують, що найсуттєвіші з них відбулися в літературознавстві. Залучення нового матеріалу до дослідження вимагало перегляду традиційного методологічного інструментарію. Сучасна критика, звернувшись до любовних романів чи наукової фантастики, обов'язково розглядає відношення між текстами, їх творцями й публікою, дійшовши висновку, що “текст може бути зрозумілим лише в аспекті цих відношень” [7].

Сучасні студії масової культури й масової літератури мають міждисциплінарний характер. Як слушно зауважує Нінель Литвиненко: “Масове належить різним сферам семіозису, і тому так важливо, вивчаючи його, долати “дисциплінарний ізоляціонізм”, враховувати досягнення в галузі сучасної психології і соціології, етнології й антропології, психолінгвістики і літературознавства, особливо семіотики, враховувати процеси перебудови і зміни кодів, що постійно відбуваються в комунікативній сфері культури” [4, 5].

Подібну тезу розгортає Біргіт Менцель (Birgit Menzel), наголошуючи на тому, що методи дослідження масової літератури “...неминуче виходять за традиційні дисциплінарні межі. Так, у багатьох випадках існує тісний зв'язок між писемними текстами й аудіовізуальними засобами комунікації – кіно й телебаченням; значимі й інші сфери культури, наприклад музика, якщо ми розглядаємо тексти частівок, авторської пісні або року. Не менш важливо враховувати й усні форми побутування літератури, такі, як анекдот чи естрадна мініатюра, при цьому, однак, не варто забувати і про образотворче мистецтво, що викликає роздуми з приводу співвідношення тексту і зображення, яке, крім фільму й фотографії, можна знайти і в популярних літературних жанрах, такі як комікси, або, у Росії, в їх історичного попередника – лубка” [6, 393-394].

Спочатку масова література була об'єктом скоріше історичних, соціологічних та культурологічних студій. Із часом з'явилося розуміння того, що її можна вивчати й філологічними методами. Джон Кавелті (John G. Cawelti) зауважив: “Формульна література – це насамперед вид літературної творчості. І тому її можна аналізувати й оцінювати, як і будь-який інший вид літератури” [11, 8].

Біргіт Менцель називає “дві причини того, що популярна література повинна бути предметом не лише соціологічного, але й літературознавчого студювання” [6, 395]. Насамперед “формульна література” становить тип літератури зі своїми власними правилами, власними естетичними законами, із розмаїттям жанрів, ідеологій і способів зображення дійсності» [6, 395]. Другий аргумент ученої полягає в тому, що “висока й популярна література завжди доповнюють одна одну” [6, 396].

Незважаючи на усвідомлення потреби студій такого роду сучасними науковцями, все ж поле для їх діяльності залишається величезним. Анна Таранова у статті “Велике нечитоме” і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства” наголошує: “...Хоча систематичні дослідження масової літератури у світовому літературознавстві починаються одночасно із загальним осмисленням масової культури ще у 30-х роках ХХ ст., а поодинокі спроби рефлексії з'явилися значно раніше, проте осмислення такої літератури сааме з точки зору літературознавства як науки про літературу, із застосуванням відповідної методології й інструментарію, ледве зажеврело на початку ХХІ ст.” [9, 50].

В українській науці проблему масової літератури порушено в останнє десятиліття завдяки зусиллям Т. Гундорової, В. Панченка, Я. Голобородька, Н. Герасименко, М. Домбровської, А. Таранової, Г. Улюри та ін. На наше переконання, вітчизняна гуманітаристика має розгорнути широку й повноцінну дискусію про місце масового

письменства в літературному процесі часів глобалізації, про міжнародні й національні моделі популярної белетристики, про взаємодію літератури масової й елітарної. Тим паче, що поступове нагромадження масиву текстів української легкої белетристики, в тому числі й російськомовної, дає для цього вагомій підставі.

Література

1. Гудков Л., Дубин Б., Страда В. Литература и общество: введение в социологию литературы / Лев Гудков, Борис Дубин, Витторио Страда. – М.: РГГУ, 1998 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iek.edu.ru/publish/slcont.htm>. – Загл. с экрана.
2. Гудков Л. Д. Массовая литература как проблема. Для кого? // Новое литературное обозрение. – 1997. – № 22 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/1997/22/gudkovpr.html>. – Загл. с экрана.
3. Захаров А. В. Предисловие переводчика // Мукерджи Ч., Шадсон М. Новый взгляд на поп-культуру // Полигнозис. – 2000. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://art.photo-element.ru/analysis/popular_culture/popular_culture.html. – Загл. с экрана.
4. Литвиненко Н. А. Массовая литература и феномен массового в литературе и культуре: некоторые аспекты / Н. А. Литвиненко // Вестник Университета Российской Академии образования. – 2002. – № 1. – С. 4-33.
5. Массовая литература сегодня: учеб. пособие / Н. А. Купина, М. А. Литовская, Н. А. Николина. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 424 с.
6. Менцель Б. Что такое “популярная литература”? Западные концепции “высокого” и “низкого” в советском и постсоветском контексте / Б. Менцель // Новое литературное обозрение. – 1999. – № 40 (6). – С. 391-407.
7. Мукерджи Ч., Шадсон М. Новый взгляд на поп-культуру // Полигнозис. – 2000. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://art.photo-element.ru/analysis/popular_culture/popular_culture.html. – Загл. с экрана.
8. Саморуков И. И. К проблеме разграничения “массовой” и “высокой” литературы. Знаки канона в российской массовой литературе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://detective.gumer.info/txt/samorukov.doc>. – Загл. с экрана.
9. Таранова А. “Велике нечитоме” і академічний канон: проникнення масової літератури до парадигми літературознавства / Анна Таранова // Слово і Час. – 2008. – № 11. – С. 49-56.
10. Черняк М. А. Массовая литература XX века: [учеб. пособие] / М. А. Черняк. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 432 с.
11. Cawelti, John G. Adventure, Mystery, and Romance. Formula Stories as Art and Popular Culture. – University of Chicago Press, 1976. – 344 p.
12. Gelder, Ken. Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field / Ken Gelder. – Abingdon: Routledge, 2004. – 192 p.
13. Strinati, Dominic. An Introduction to Theories of Popular Culture. – London: Routledge, 2004. – 286 p.
14. Swirski, Peter. From Lowbrow to Nobrow / Peter Swirski. – Montreal: McGill-Queen's University Press, 2005. – 234 p.
15. Swirski, Peter. Popular and Highbrow Literature: A Comparative View // Comparative Literature and Comparative Cultural Studies. – West Lafayette, Purdue UP. – 2003

[Electronic Resource]. – Mode of access : <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol1/iss4/4>. – Title from the screen.

Анотація

Стаття присвячена питанню про легітимізацію масової літератури як об'єкта наукових студій. Оглянуті різні напрями інтерпретації популярної белетристики, лінії її дискредитації прихильниками Високого Письменства. Висвітлюється методологічна трансформація гуманітаристики ХХ століття, що посилила увагу до масових культурних форм, повсякдення. Наголошується потреба міждисциплінарного підходу до вивчення масової літератури, а також потреба її літературознавчого аналізу.

Ключові слова: масова культура, популярна культура, масова література, дискусія про масову культуру, міждисциплінарний підхід.

Аннотация

Статья посвящена вопросу о легитимизации массовой литературы как объекта научных исследований. Рассмотрены различные направления интерпретации популярной беллетристики, линии ее дискредитациями адептами Высокой Литературы. Освещается методологическая трансформация гуманитаристики ХХ века, которая усилила внимание к массовым формам культуры, повседневности. Акцентируется необходимость междисциплинарного подхода к изучению массовой литературы, а также необходимость ее литературоведческого анализа.

Ключевые слова: массовая культура, популярная культура, массовая литература, дискуссия о массовой культуре, междисциплинарных подход.

Summary

The article is devoted to the legitimation of popular fiction as an object of scientific research/ Various directions in its interpretation and trends of its discreditation by Highbrow Literature adepts are reviewed. The methodological transformation of the XX century humanities is highlighted that increased attention to mass culture forms and everyday life. It is accented the necessity of interdisciplinary approach to popular fiction studies and the necessity of its analyses by literary criticism.

Key words: mass culture, popular culture, popular fiction, mass culture debate, interdisciplinary approach.